

TUR237 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZCÜK TÜRLERİ

(3. HAFTA)

Sözcük Türlerinde Görülen İşlevsel Rol Değişimi (Conversion)

İşlevsel değişim (functional shift) sözlük birim olarak türü belli olan bir sözcüğün herhangi bir ekle türetim olmaksızın sözdizimsel yapı içerisinde başka bir sözcük türü işlevinde görülmesine verilen addır. İngilizce gramer kitaplarında ve de makale düzeyindeki çalışmaların pek çoğunda *sıfır türetim (zero derivation)*, *dönüştürüm/evirtim (conversion)*, *rol değişimi (role shift)* gibi terimlerle ifade edilmektedir (Schönefeld, 2005).

Bu terimler genel anlamda birbirleri yerine kullanılmakta olup aslında benzer bir kavramı ifade ediyor olmalarına rağmen terimler arasında en genel ve yaygın olanı *conversion* olup İngilizce için oldukça işlek ve işlenmiş bir kavram olarak görünmektedir.

Dönüştürüm (*conversion*), herhangi bir açık işaretleyici olmaksızın yeni bir kelimenin türetilmesi olarak tanımlanmaktadır (Plag, 2002: 134).

İşlevsel değişim (functional shift) ise bazı dillerde bir kategoriye ait olan bir kelimenin diğer bir kategoriye sözcük formunda hiçbir değişim olmaksızın dönüşmesi olarak açıklanır (Finegan 2008: 49).

Sözcüklerin türü genel işleyişte yapısal bir türetim vasıtasıyla değiştiği için işlevsel değişim durumu söz konusu olduğunda kimi araştırmacılar bu bilgiden hareketle sözcük üzerinde *sıfır türetme eki (∅)* olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle kavram *sıfır türetim (zero derivation)* olarak da adlandırılmaktadır (Brinton, 2000: 91).

İşlevsel değişim ya da sıfır türetimin en belirgin niteliği sözcük türü değişirken yapıda hiçbir değişimin olmamasıdır. Ancak ortaya çıkan tek somut değişim vurguda görülmektedir. İsmi ilk hecesinde bulunan vurgu aynı kelimenin fiil olarak kullanımında ikinci heceye geçmiş olarak görülür (Brinton 2000: 92-93):

Ad	Eylem
cOnduct	condUct
rEbel	rebEl
pErmit	permiT
rEcord	recOrd
Object	objEct

Vurgu üzerinden yapılan bu tespit Börekçi ve Tepeli tarafından Türkçe için de incelenmiştir. Zarf ile sıfatın niteleyen olma özelliği ile sadece zarf tarafından nitelenebilme özelliği benzer; isimleri ve fiilleri niteleme özellikleri karşıttır. Bir sözcük seyrek olarak hem ismi hem de fiili niteler. Bu durumda da vurguları farklıdır şeklinde bir açıklamayla aşağıdaki gibi örneklenmiştir (2013: 100):

1. EbeDİ gecesinde bu dönüşsüz seferin... (Sıfat durumunda son hece vurgulu.)
2. Ebedî, yurdumun üstünde benim, inlemeli... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)
3. Onlar ARTık masal mı oldu... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)
4. ArTIK yemekler değerlendirilmeli. (Sıfat durumunda son hece vurgulu)

Rol değişimi ya da dönüştürüm durumu Türkçe için de söz konusudur. Ancak yeterince işlenmemiş ve bu nedenle terimleşmemiş bir kavram olarak görünmektedir. Vardar, kavramı aşağıdaki tanım ve örnekle *evrişim* adı ile şu şekilde madde başı yapmıştır: “Evrişim: (Alm: Konversion, Fr. Conversion, İng. Conversion): Dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel ulamın bir başka dilbilgisel ulama dönüşmesi. Örneğin, yapı sözcüğüne -sal anlambiriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle yapısal elde edilir” (2002: 97).

Söz konusu sözcüğün bu tanımı *conversion* kavramını türetim ekleriyle gerçekleşen tür değişimleri şeklinde sınırlandırmış olup *sıfır türetim/ eksiz türetim (zero derivation)* kavramını açıklamaktan uzak olduğu için gelinen noktada eksik ve yetersizdir. Kavramın terim olarak netleşmemiş olmasının en temel nedeni ise Türk dili içinde var olduğu kesin olarak bilinen ve farklı başlıklar altında değinilen kavramın doğrudan işlenmemiş olmasıdır. Ancak belirtmek gerekir ki kavram bugün İngilizcede olduğu kadar Türkçede işlek değildir. Varlığı, daha çok ad ve sıfat türündeki sözcükler arasında görülmektedir.

Öte yandan türler arası kayma kavramının sadece modern Türkçe ile sınırlı olmayıp Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren geçerli bir olgu olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu yönde Grönbech'in Türkçenin yapısı üzerine yazdığı şu bölüm tarihî dönemlerdeki durumu belirginleştirmek adına oldukça açıklayıcıdır: "O halde ad kavramı bizim dil kategorilerimizin çoğunu kapsayacak kadar çok yönlüdür. Bundan dolayı Türkçe bir ad, ne isim ne de sıfattır aksine aynı zamanda her ikisidir de... Almancada bir isme tekabül eden Türkçe bir adda, ilk sırada ne bir tekliği ne de bir çokluğu, aslında türü yahut kavramı düşünmek gerekir. Tersine bize sıfat gibi gelen bir addan da daima bir vasfı beklememek lazımdır. Bütün ağızlarda bizim sadece isim olarak mütalaa edebileceğimiz sıfatlara rastlanabilir. Çoğunlukla insan bir kelimenin karşısında çaresiz kalır" (1995: 23).

Almanca Türkçe arasında bir diğer karşılaştırma da Dursun Zengin tarafından yapılmış olup bu çalışma; sıfatların iki dilde de ad, belirteç, fiil gibi başka türden sözcüklerin yerine geçerek görev ve anlam yönünden onlar gibi kullanılabilirdiğini ancak Türkçede bir sıfatın ad veya belirteç görevi üstlendiğinde hiçbir ek almaksızın ve değişikliğe uğramaksızın gerçekleştiğini belirtmiş ve Türkçede sıfatlar üzerinde yaygın görülen rol kaymasını ortaya koymuştur (2003: 96).

Uzun, sözcük türlerini saptamada geleneksel dilbilgisinin yetersiz kaldığını belirterek aşağıdaki örneklerden hareketle "iyi" sözcüğünün farklı sözcük türlerinin konumunda ve rolünde bulunabileceğini göstermiş ve bu tür sözcüklerin durumunu çok-türlülük olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir (2004: 70):

1. Ali iyi konuşur
2. İyi insanlar çok yaşamaz
3. İyiyi kötüden ayırmak zordur
4. Sınav gerçekten iyiydi.

Bu durum, Aksan yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri* kitabında *Adların Öteki Sözcük Türlerine Kayması* başlığı altında "Sözcüklerde ad sıfat ayrımı kesin değildir." şeklinde bir ifadeyle belirtilmiş ve adların çeşitli türlerde kullanımının olduğu ortaya konmuştur (Atabay, Kutluk ve Özel, 2003: 57).

Sebzeciođlu, “ne var ki bazı sözcükler, temel türünün dışında kullanıldığı yere ve duruma göre başka bir sözcük türü işleviyle bulunabilir ya da öyleymiş gibi görünebilir.” şeklinde bir açıklamayla *güzel* kelimesini üç farklı türün kullanım özellikleriyle örneklemiştir (2016: 295):

1. Güzel araba duvara çarptı (sıfat)
2. Güzeller gelmedi (ad)
3. Ayşe güzel konuşuyor (zarf)

Delice ise “isim (ad) terimiyle adlandırılan sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır. Böyle olunca da adlaşmış sıfat, sıfatların başka sözcük türlerine kaymasından bahsedilmesi ve bu tür isimlerle dilbilgisel kategori ve başlıklar oluşturulması doğru olmaz.” diyerek *rol kayması* ya da *dönüştürüm* adıyla ifade edilen olguyu kabul etmediğini belirtmektedir (2012: 34).

Türkçede de bazı kelimelerin biçim değişikliği olmaksızın işlev değişikliğine uğradığını, özellikle sıfatların çoğu zaman zarf olarak da görüldüğünü belirten, Sarı tarafından hazırlanan *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması* başlıklı çalışmada konuyu doğrudan ele alması ve kavramları açıklaması açısından dikkate değerdir (2000: 227-243).

Yener, Türkçedeki bir sözcüğün tek başınayken ne sıfat ne zarf ne de ilgeç olarak sınıflandırılmayacağını mevcut tasnif çalışmalarında örnek alınan yabancı dillerin dilbilgilerinin Türk dilinde sözcük türlerini tasnife çalışanları çelişkiye ve çıkmaza soktuğunu belirtmiştir. Eylem ve ad olarak ikiye ayırdığı sözcük türlerinin diğer türlerde görünme durumunu, sözcüğün öbek yapıda büründüğü *dilsel görevler* olarak açıklayarak tür kayması terimini kullanmadan aslında tür kaymasını çözüme kavuşturmaya çalışmıştır (2007: 606-623).